

Ruim een jaar geleden, in december 1987, vertrok Jan Ritsema met veel boze woorden bij Toneelgroep Amsterdam, waar hij maar vier maanden in de leiding had gezeten. Nu zijn bijna tegelijkertijd drie door hem geregisseerde voorstellingen in première gegaan. De laatste daarvan, 'Wittgenstein Incorporated'.

ted' beleefde vorige week in Brussel zijn eerste uitvoering en zou wel eens de mooiste voorstelling van 1989 kunnen blijken te zijn. Max Arian sprak met Jan Ritsema over de moed je doodsangst onder ogen te zien. En over zijn plannen om volgend jaar toch weer te gaan registreren bij Toneelgroep Amsterdam.

Uit: 'Wittgenstein Incorporated'

Keert Jan Ritsema terug naar Toneelgroep Amsterdam?

'Wittgenstein is fantastisch, die filosofeert zonder vangnet'

'Kijk', zegt Jan Ritsema, 'ik kan niet tegen toneelspele. Toneelspele in de slechte zin van het woord. Dat poppenkastachtige, wanneer je als publiek gedwongen wordt mee te gaan in een illusie, terwijl je ziet dat het flauwekul is. Wat die drie voorstellingen die nu gespeeld worden en die in dezelfde periode zijn gemaakt, gemeen hebben is een zekere mate van eenvoud. Ik ben eigenlijk geïnteresseerd in stilte, ik wil graag dat er niets gebeurt. Mijn ideaal is, dat je alleen maar kijkt naar iemand die stil op het toneel zit en dat je weet: hier wordt de Hamlet gespeeld.'

We zitten in een druk café in Brussel. De vorige avond is *Wittgenstein Incorporated* in première gegaan, in de Beursschouwburg. De voorstelling is inderdaad van een grote eenvoud. Een uiterst sober decor. Een acteur, Johan Leysen, die geen Wittgenstein staat te spelen maar hem toch steeds meer lijkt te worden, ondanks of misschien juist doordat we niet alleen de tekst van Wittgensteins college in Cambridge horen, maar ook de - uitvoerige - regieaanwijzingen voor het televisiespel dat filosoof Peter Verburgt op grond van de authentieke collegenotities schreef.

Het is een spannende, schokkende ervaring. We volgen niet alleen de ontwikkeling van het denken van 'de filosoof van de twijfel', maar we zien hem in relatie tot zijn vrienden en vakgenoten die zijn colleges bezoeken of juist afwezig zijn. We zien de collegezaal met zijn hoge, lichte ramen, hoewel we niets zien, alleen maar horen hoe Johan Leysen de woorden zegt en af en toe half een gebaar aangeeft. Toch is het de mooiste en interessantste Nederlandse toneelvoorstelling die ik dit seizoen heb gezien. Helder, intens en ontspannen tegelijkertijd. Van Wittgensteins teksten mis ik geen woord en lijkt ik alles moeiteloos te kunnen begrijpen.

Eigenlijk doe je Wittgenstein bijna tekort', mompelt Jan Ritsema als ik vertel hoe helder ik de voorstelling vind. 'Als we het goed doen, dan maken we het heel helder, maar, jongen, als je die tekst voor het eerst leest, is hij hartstikke ingewikkeld. Wat hij

precies met al die zinnigjes bedoelt, daar zijn we al doende pas langzamerhand achter gekomen. Wat hij durft aan gedachten los te laten, hoe hij z'n probleem steeds weer opnieuw omcirkelt en op een andere manier benadert of onderuit haalt, dat vind ik echt fantastisch. Hij filosofeert zonder vangnet, zonder alles van tevoren academisch te hebben uitgedacht.

Wat Johan doet om dit zo te kunnen spelen is een zelfde soort proces als wat Wittgenstein in die colleges doet. Het is een proces van weglaten, van afkalven naar wat ik noem: 'eenvouds verlichte wateren', van je overgeven aan de tekst zodat je die tijdens het spelen kan vergeten. Zoals Wittgenstein zelfstandig moet denken, zich niet tot academische animositeit moet

laten verleiden en de pose dat hij het geniale denkertje is moet laten varen, zo moet Johan ook alle bijgedachten over toneelspele weglaten, dat hij daar alleen staat en of het misschien wel vreselijk goed of vreselijk slecht wordt gevonden. Je moet het echt loslaten, je er in dienst van durven stellen. Dat is een vreselijke strijd geweest, voor hem en voor mij, om, wat wij noemen, met losse handen te kunnen fietsen, de salto te durven maken zonder vangnet van zekerheden, poses, houdingen, effecten.'

Generalissimo

Er gebeurt heel weinig. Toch had ik het gevoel in de collegezaal bij Wittgenstein aanwezig te zijn.

Toneelspele is de kunst van de paradox. Je moet waar lijken terwijl je niet waar bent, je liegt terwijl je doet of je niet liegt. In het werken met acteurs bedien ik me bijna uitsluitend van paradoxen. Het gaat altijd om bewust onbewust zijn, gespannen ontspannen, aanwezig in afwezigheid. Als die acteur alleen maar ontspannen gaat doen is het niet goed, hij moet weten wat hij zegt, maar hij moet tegelijk doen alsof hij ter plekke op een idee komt. Je moet iets in al z'n natuurlijkheid kunnen vertellen, maar het is een voorgebakken broodje in de hoofd, alleen mag niemand dat broodje zien. Johan weet exact wat hij doet, hij heeft een grote mate van technische vaardigheid, maar het dan los te laten, dat is absolute moed, dat is doodsangst, dat is een enorme strijd.'

In zo'n groot gezelschap als Toneelgroep Amsterdam moet dat veel moeilijker zijn geweest.

'Ja, dat is moeilijker. Als je met iemand alleen bent, komt alles wat je tegen elkaar zegt aan. Er zitten geen anderen die ook denken dat het tegen hen is bedoeld of die zich zitten te vervelen. Ik maak het acteurs ook niet gemakkelijk, ik neem ze veel af. Misschien was er bij zo'n grote produktie als *Edward II* toch een zekere mate van opelsend gezag vereist geweest, een soort generalissimo. Ik was gewend veel individueler en directer met acteurs om te gaan en op te treden als een generaal, daar wil ik me eigenlijk niet meer toe laten verleiden, dat is een kleinerende manier van omgaan

met elkaar, maar ik twijfel erover, misschien moet je soms, als je met zoveel mensen tegelijk werkt, ook wel de moed opbrengen streng en hard te zijn.'

Toch ben je in Enschede ook weer met een grote groep gaan werken, er staan in het stuk 'Rilke' 35 amateurs tegelijk op het toneel.

'Maar het om dezelfde principes. Ook zij moeten het durven daar te gaan staan. Voor amateurs staan ze er heel rustig, maar ook dat komt allemaal met strijd, met doorzetten, met erover praten en durven erkennen dat je dat niet durft.'

Maar je kan toch niet met 35 mensen allemaal individueel die strijd voeren?

'Nee, maar dan doe je dat als groep, ze hebben bij alle repetities gezeten en ik heb ze daar behandeld alsof ze één acteur waren. Eigenlijk doe ik nooit iets tijdens repetities, ik lig op m'n zij of op m'n rug en soms word ik wakker. Voor mij is het natuurlijk hetzelfde proces, ik moet ook niet in gemakkelijkke dingen vervallen. Maar ik doe toch nog heel veel dingen ter bescherming van de acteurs. In Enschede begrepen ze ook heel goed dat ik in die voorstelling met de kinderen in Amsterdam veel verder was gegaan.'

Slappe macho's

Die voorstelling in Enschede, 'Rilke', ging zoals veel van je stukken over mannen en vrouwen. In de kleding liepen mannelijke en vrouwelijke aspecten door elkaar heen. De jonge soldaat lijkt banger te zijn voor de liefde dan om de oorlog in te gaan.

'Het is een soort aanklacht van Rilke die ik heel goed begrijp. Ik heb niets met die mannenachtige macho-pose, dat harde, cynische carrièregedoe. Dat vind ik zo slap allemaal, terwijl het allemaal jongetjes zijn die in hun broek schijten en 's avonds uithullen tussen de borsten van hun vrouw. Rilke probeerde, net als Wittgenstein, toch wel een beetje te leven naar wat hij dacht. En hij heeft zich veel moeite getroost het leven te doorgronden, dwars door de dingen heen te kijken. Rilke en Wittgenstein zijn keiharde jongens, hard voor het leven, alleen maar om er iets van te snappen. Dat is mijn probleem, dat we als mensen na duizenden

jaeren cultuur nog geen ruk hebben geleerd, dat elk kind weer opnieuw die hele rataplan uit moet vinden en dezelfde cyclus van ellende mee moet maken om zich aan het leven te kunnen overgeven.'

Moed

Je bent na je weggaan bij Toneelgroep Amsterdam niet in een gat gevallen?

'Eigenlijk niet, ik was er in december weg en in april was ik al in Enschede bezig. Ik wou even buiten dat toneelwereldje werken. Ik moest m'n eigen rust terugvinden, werken met mensen die geen geschiedenis hebben, die respect voor me hebben en voor wie ik respect heb. Dat is dit jaar echt fantastisch geweest, ik heb hartstikke leuk met al die clubjes gewerkt en ik ben daar weer wat sterker door geworden.'

In Amsterdam, bij die kinderen met wie ik *Het heengaan* heb gemaakt, durfde ik nog meer weg te laten. Ik probeer het publiek zo laat mogelijk door te laten hebben wat daar precies aan de hand is, ze moeten zelf de sleutel zoeken en bij voorkeur hoop ik dat ze dat de volgende dag pas doen. De kinderen hebben me enorm gesteund, ze vonden het zelf spannend. Ik had het voortdurend over het jaar 2080. De mensen die in 2080 leven hebben elkaar niet meer nodig, je kunt jezelf redden, je voelt je voortdurend zelf op je gemak. Dat is hun opdracht bij wat ze doen. De voorstelling is elke avond anders, bepaalde dingen liggen vast, maar wat daar tussendoor gebeurt is open. Het gaat om een onbaatzuchtige omgang met elkaar, zonder afhankelijkheidsrelaties. Je kunt ook iemand aanraken zonder dat je hem nodig hebt, gewoon omdat je het zelf leuk vindt.

Eigenlijk gaan mijn voorstellingen voortdurend over de moed van het acteren als voorbeeld voor het leven. Die moed respecteer ik in acteurs, want die moeten het doen als de mensen in de zaal zitten. Misschien dat mensen daarom ook wel topsportactiviteiten waarderen, omdat ze de moed waarderen om aan zo'n prestatie te beginnen. Dat vind ik wel een aangename gedachte over mensen: dat men bij elkaar toch de moed in elkaar waar-

(Ingezonden mededeling)

SUN-literair

NIET IN DE REEKS 'SUN-LITERAIR'

James Hogg

DE BEKENTENISSEN
VAN EEN GERECHTVAARDIGD ZONDAAR
240 blz., f. 29,50

Rainer Maria Rilke

BRIEVEN OVER CÉZANNE

96 blz., geb., in kler., f. 24,50

VERDER VERSCHIJNT IN DE REEKS 'SUN-LITERAIR'

Erk de Kuiper

Aals 1987

Tel Aviv 120 blz., f. 19,50

Lar Boenen

De pui

Een zomer kin

112 blz., f. 19,50

Hennar Kuyphardt

März

De camera van een schiedende dichter

244 blz., f. 29,50

Raymond Jean

De duistere bron

Een verhaal over liefde en bekering

in de vreemde eeuw

248 blz., f. 29,50

In de boekhandel of telefonisch bij

Uitgeverij SUN / Blijveldsingel 9

6521 AM Nijmegen / Tel. (080) 22 17 00